

บทความวิจัย

อิมามอะบูอัลหะสัน อัลอัชชะรีย์และพัฒนาการการฟื้นฟูอิสลาม

ปราโมทย์ พัทธี*

อับดุลเลาะ การีนา**

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสังเขปประวัติและการฟื้นฟูอิสลามของอิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัชชะรีย์ เก็บข้อมูลจากเอกสารโดยใช้แบบบันทึก และวิเคราะห์ข้อมูลใช้หลักการทางหะดีษ วิพากษ์วิจารณ์ และตรึงปัญหา ผลการวิจัยพบว่า อิมามอะบู อัลหะสันมี ชื่อว่า อะลี บุตร อิสมาอีล บุตร อะบีบะซร์ อิสรากู บุตร สาลิม บุตร อิสมาอีล มาจากเชื้อสายต้นตระกูลอะบู มุสา อัลอัชชะรีย์ ท่านได้ทุ่มเทในการศึกษาหาความรู้จนกลายเป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาตรรกวิทยา การฟื้นฟูของท่านเกิดขึ้นท่ามกลางสภาพสังคมที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งทางแนวคิดในเรื่องอะกีดะฮ์ พัฒนาการการฟื้นฟูอิสลามประกอบด้วยสามด้านหลัก ด้านอะกีดะฮ์ ท่านได้ฟื้นฟูให้มุสลิมทุกคนกลับสู่หลักความเชื่อเดิมที่ตรงกับหลักความเชื่อของชะลัฟศอลิหะฮ์ที่ยึดตามคำตรัสของอัลลอฮ์ ﷻ อัลสุนนะฮ์ โดยไม่มีการตีความใด ๆ ทั้งสิ้น ด้านวิชาการ ท่านฟื้นฟูโดยสนับสนุนอย่างจริงจังในเรื่องวิชาการ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา การสอน การประพันธ์ และการปราศรัยเชิงวิชาการ และด้านสังคม ท่านฟื้นฟูโดยเริ่มที่จะเปลี่ยนสังคมด้วยวิธีการเปลี่ยนแปลงอะกีดะฮ์ของผู้คนที่อยู่จากระดับล่างสู่ระดับสูง ต่อมาท่านได้นำเสนอสังคมด้วยหลักการคิดที่ถูกต้องตามหลักการอิสลาม เมื่อผู้คนเปลี่ยนแปลงวิธีคิดบ้านเมืองก็ย่อมที่เจริญไปตาม ๆ กัน

คำสำคัญ : อิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัชชะรีย์ พัฒนาการ การฟื้นฟูอิสลาม

* นักศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ สาขาอิสลามศึกษา วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

** Ph.D. (อิสลามศึกษา : อัลกุรอานและอัลหะดีษ) รองศาสตราจารย์ วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

RESEARCH

*Imam Abu al-Hasan al-Ash'ariy and Development of Islamic revival*Pramote Pachnee^{*}Abdullah Karina^{**}

Abstract

This research article aimed to study brief biography and developments of Islamic revival of Imam Abu al-Hasan al-Ash'ariy. The data entry and data analysis with the principles of Hadith criticism and Tar-yeh were conducted in the data collection. It was discovered that Imam Abu al-Hasan called Ali, the son of Habib Bashir Ishaq, the son of Halim, the son of Ismael, who directly descended from the tribe of Abu Musa al-Ash'ari. He devoted himself to self-study for becoming an expert in logic. His Islamic revival took place among the societies full of conflict in Aqidah that comprised three main aspects as follows. Firstly, on Aqidah, he had all Muslims to return to the original belief in accord with the beliefs of Salafis based on the words of Allah and As-Sunnah without any interpretation. Secondly, on the academic matter, he intentionally supported it in terms of education, instruction, composition, and academic speech. Lastly, on the society, he changed it by mean of changing Aqidah of lower class people to the upper class ones. He then presented the right belief based on Islamic principles to them. The country will become peaceful when the people change their way of thinking.

Keywords: Imam Abu al-Hasan al-Ash'ari, Development, Islamic revival

^{*} Ph.D candidate Islamic Studies College of Islamic Studies

^{**} Ph.D. (al-Qur'an and al-Hadith) Assoc.Prof. College of Islamic Studies

บทนำ

จากการเปลี่ยนแปลงของกาลเวลาจากสมัยหนึ่งสู่อีกสมัยหนึ่ง และยังเหตุการณ์หนึ่งสู่เหตุการณ์หนึ่ง ตามสภาพการณ์ ซึ่งเป็นสังขารธรรมที่มนุษย์ทุกคนจะต้องให้การยอมรับถึงสุนนะตุลลอฮฺ (ธรรมชาติของ อัลลอฮฺ ﷻ) ทุกสิ่งทุกอย่างที่ถูกสร้างย่อมรับการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งสู่อีกสภาพหนึ่ง ซึ่งเป็นวงจรของ ชีวิตที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ มนุษย์ทุกคนที่เกิดมามีประสบการณ์กับความทุกข์และความสุข และการเกิดแก่ เจ็บตายเป็นเรื่องธรรมดา เช่นเดียวกับสถานการณ์บ้านเมืองย่อมที่จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา บาง ช่วงของกาลเวลาสภาวะบ้านเมืองอาจจะมีความเจริญก้าวหน้า และอีกบางช่วงของกาลเวลาอาจมีความ ตกต่ำ ไม่ว่าจะเป็นทางเศรษฐกิจ การเงิน การเมืองการปกครอง การศึกษา รวมถึงคุณธรรมจริยธรรม และความเชื่อ ทางศาสนาและวัฒนธรรม

เมื่อความตกต่ำเข้ามาครอบงำในวิวัฒนาการโลก ประการแรกที่มนุษย์โลกจะต้องคำนึงถึง คือการ พ้นพ้นจากความตกต่ำกลับสู่สภาพเดิม เรื่องราวของศาสนาก็เช่นเดียวกัน อิสลามเริ่มต้นจากศตวรรษแรก ๆ สมัยท่านนบีมุหัมมัด ﷺ บรรดาเศาะหาบะฮฺ บรรดา تابعิอิน และตาบิอิตตาบิอิน ซึ่งเป็นช่วงเวลาอันบริสุทธิ์ ปราศจากการบิดเบือน หลายศตวรรษต่อมาเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ความเชื่อที่ถูกบิดเบือน ทำให้เกิด ขบวนการทางสังคมในความเชื่อ ประจวบเหมาะกับการเข้ามาของอิทธิพลความเชื่อทางศาสนาที่มีใช้อิสลาม

อัลลอฮฺ ﷻ ได้ส่งบรรดานักฟื้นฟูอิสลามมายังประชาชาติอิสลามทุก ๆ ต้นศตวรรษ พวกเขาได้คำจูน ศาสนาไว้ด้วยหลักคำสอนของอัลลอฮฺ ﷻ นำทางประชาชาติสู่แนวทางที่เป็นสังขารธรรม พวกเขา คือตัวแทน ของบรรดานบี ๆ จนถึงวันสิ้นโลก หนึ่งในนั้น คือท่านอิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัซหะรียฺต่อสู้อิทธิพลของ ศาสนาจากการบิดเบือนทุกรูปแบบ ท่ามกลางความแตกแยกทางสังคม เป็นพรรคเป็นพวก ผักเฝือกกลุ่มที่ ตัวเองมีความรักชอบ ทำให้ประชาชาติที่ไม่ใช่อิสลามเข้ามามีอิทธิพลโดยการโปรยความคิดที่เป็นการปฏิเสธ อัลลอฮฺ ﷻ และการบิดเบือนอิสลาม

ด้วยเหตุนี้เองผู้เขียนเล็งเห็นถึงความสำคัญในการนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับสังเขปชีวประวัติของ สภาพสังคมและพัฒนนาการการฟื้นฟูอิสลามของท่านอิมามอะบูอัลหะสัน อัลอัซหะรียฺว่ามีปรากฏการณ์ อย่างไร ? ซึ่งเป็นเรื่องราวที่มีความสำคัญต่อสังคมมุสลิมโดยตรง เพราะมีผู้คนอีกจำนวนมากที่ไม่เข้าใจถึง เรื่องราวดังกล่าว สามารถอธิบายความให้กับพวกเขาได้รับองค์ความรู้และนำสู่การปฏิบัติและเจริญรอยตามที่ ถูกต้อง

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาสังเขปชีวประวัติของท่านอิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัซหะรียฺ
2. เพื่อศึกษาพัฒนนาการการฟื้นฟูอิสลามของท่านอิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัซหะรียฺ

ประโยชน์คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบถึงสังเขปชีวประวัติของอิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัซหะรียฺ
2. ได้ทราบถึงพัฒนนาการการฟื้นฟูอิสลามของอิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัซหะรียฺ

วิธีดำเนินการศึกษา

1. แหล่งข้อมูลศึกษาจากแหล่งปฐมภูมิ ทุติยภูมิ และตติยภูมิ ที่เกี่ยวข้องกับประวัติอิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัซซะรีและพัฒนากาการฟื้นฟูอิสลามตลอดจนคำอธิบายที่มีส่วนเกี่ยวข้อง
2. เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบบันทึกข้อมูลโดยแบ่งแบบบันทึกออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ส่วนบันทึกข้อมูลทางบรรณานุกรม ส่วนบันทึกเนื้อหา และส่วนบันทึกชื่อหนังสือ เล่มที่ เลขหน้าที่ ปีพิมพ์ และโรงพิมพ์
3. เก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติอิมามอะบูอัลหะสัน อัลอัซซะรีและพัฒนากาการฟื้นฟูอิสลามโดยเรียงลำดับหัวข้อตามวัตถุประสงค์
4. การวิเคราะห์ข้อมูลใช้หลักการอุลุมอัตตัจฟีร หลักการอุลุมอัลหะดีษ หลักการอุศูลุลุดดีน หลักการภาษาอาหรับ และหลักการทางประวัติศาสตร์

ผลการวิเคราะห์

ประวัติส่วนตัว

อิหม่ามอะบูอัลหะสันมีนามว่าอะบู อัลหะสัน อะลี บุตร อิสมาอีล บุตร อะบีบะซร์ อิสहाق บุตร สาลิม บุตร อิสมาอีล บุตร อับดุลลอฮฺ บุตร มุซา บุตร ฮีลาล บุตร อะบี บัรตะฮฺ บุตร อะบู มุซา อับดุลลอฮฺ บุตร กัยสุ บุตร หะฎอร อัลอัซหะรียฺอัลยะมานียฺอัลบะเศาะรียฺ (‘Abi ‘Abdillāh, : n.d :16) ตระกูลของอิหม่ามอะบูอัลหะสัน ผาดผิงไปยัง “อัลอัซหะรียฺ” จากเชื้อสายของท่านอะบี มุซา อัลอัซหะรียฺเศาะหาบะฮฺของท่านนบีมุหัมมัด ﷺ และเป็นผู้ที่อ่านอัล กุรอานให้ท่านนบีมุหัมมัด ﷺ ฟังบ่อยครั้ง และยังเป็นตระกูลที่ท่านนบีมุหัมมัด ﷺ ได้ให้การยกย่องว่าเป็นตระกูลที่มีเกียรติเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และมักจะรวบรวมรวมทรัพย์สินช่วยเหลือผู้ยากไร้

บิดาของท่านมีนามว่าอิสมาอิล บุตร อะบี บะซร์ก่อนเสียชีวิตได้สั่งเสียให้อิมาม ซะการียา บุตร
 ยะหยา อัลสาลฎียช่วยอุปการะดูแลบุตรของท่านในขณะที่ท่านยังเด็กอยู่ บิดาของท่านเป็นชาวอะลิสสุน
 นะฮ์วัลญะมาอะฮ์ และเป็นหนึ่งในบรรดาอิมามอัลหะดีษ (‘Abū al-Ḥasan al-Nadwī, 2000 : 1/110)
 หลังจากบิดาของท่านเสียชีวิตลง มารดาของท่านก็ได้สมรสกับอะบี อะลี อัลญุบบาอียี่เป็นผู้นำแนวทางกลุ่ม
 มุอตะซิละฮ์ ท่านถือกำเนิด ณ เมืองบัสเราะฮ์ปี ฮิจญ์เราะฮ์ศักราชที่ 260 ซึ่งตรงกับปีที่อัลคินดียน์นักปราชญ์
 อาหรับเสียชีวิต (Humudāh, 1973 : 64) ท่านมีมารยาทที่เคร่งครัดเรื่องศาสนา มีความนอบน้อมต่อมตน
 สมณะ ไม่มักมาก หลงใหลกับทรัพย์สินสมบัติหรือตำแหน่งทางสังคม ใช้ชีวิตบนฐานของความพอเพียง มีมารยาท
 อ่อนน้อม พุดจาอ่อนหวานไม่หยาบคาย ไม่พูดโกหกมดเท็จ มีความสมณะ ไม่ทำในสิ่งที่เป็นอบายมุข บริสุทธิ์
 ทั้งร่างกายและจิตใจ ยำเกรงต่อพระผู้เป็นเจ้า คุณลักษณะดังกล่าวเป็นคุณลักษณะที่บ่งชี้ถึงความมีศีลธรรม
 เคารพภักดีต่ออัลลอฮ์

การศึกษาเล่าเรียนของท่านอิมามอะบะ อัสหะสัน อัลดัจชะรีย์ มีอยู่สามช่วงด้วยกัน

ช่วงที่ 1 อิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัษชะรีย์ได้เริ่มต้นชีวิตในการศึกษาอะกีดะฮ์จากแนวคิดของมัฮัฏบะฮ์อะชชะรียะอิมามอะบู อัลอะลี อัลญะบะลียฺ ได้ถ่ายทอดความรู้ คืออะบี อะลียฺอัลญะบะลียฺ เรียนรู้เรื่องนิติศาสตร์อิสลามจากแนวทางของ อิมามอะบู หะนัฟะฮ์ (‘Abd al-Qādir, 2010 : 20) อะบี อะลียฺอัลญะบะลียฺ เป็นผู้นำกลุ่มมุตะชีอะฮ์ในขณะที่สังคมสมัยนั้นมีแนวคิดด้านฟิกฮ์ที่หลากหลาย อาทิ มัฮัฏบะฮ์นิฟียะและมัฮัฏบะฮ์อัชชาฟีอียะจะเห็นได้

ในขณะที่ท่านศึกษาแนวทางอะกีดะมุฮ์ตะซิละฮ์ ท่านได้โต้แย้งเรื่องอะกีดะฮ์แทนครูของท่าน ยืนหยัดบนแนวทางและปกป้องกลุ่มมุฮ์ตะซิละฮ์เป็นเวลา 40 ปีด้วยกัน

ช่วงที่ 2 เป็นช่วงที่ท่านกลับมาสู่อะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วะลญะมาอะฮ์ ได้ศึกษาเล่าเรียนอะกีดะฮ์ทางสายอะบี มุหัมมัด บุตร อัลกุลลาบ ท่านเริ่มที่จะโจมตีกลุ่มมุฮ์ตะซิละฮ์และกลุ่มญะฮ์มิยะฮ์โดยผ่านบทประพันธ์ของท่าน ที่มีชื่อว่า “อัลลัมอ” ในเวลาต่อมาท่านก็ได้เชื่อมใส่กับแนวคิดของอะบี มุหัมมัด บุตร กุลลาบจนกระทั่งได้ก่อตั้งแนวคิดใหม่ขึ้นบนฐานของการอุตริกรรมทางศาสนา ซึ่งแตกต่างจากแนวทางอะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วะลญะมาอะฮ์ ไม่มากนัก

ช่วงที่ 3 ในช่วงนี้ท่านกลับแนวคิดมาเป็นอะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วะลญะมาอะฮ์ ท่านได้ศึกษาเล่าเรียนกับอุละมาฮ์ชาวอะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วะลญะมาอะฮ์ อย่างเต็มรูปแบบ อาทิ “ชะกะรียา บุตร ยะหยา อัลสาญญี” “อับนุ สะรีญ” “อะบี อิสฮาก อัลมัรซุวีย” อัลฟุฎลุ บุตร อัลหับบาบ “อะบู บักร อัลกอฟฟาล อัชชาชี” “มุหัมมัด บุตร ยะกูบ อัลมัด บะรีย” “อับดุลเราะห์มาน บุตร เคาะลีฟะฮ์ อัลญอบบีย” “สะฮัล บุตร นูห” และ “อะบู เคาะลีฟะฮ์ อัลญะหีย” (‘Abd al-Qādir, 2010 : 20) บุคคลเหล่านี้ คืออาจารย์ของท่านหลังจากกลับแนวคิดสู่อะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วะลญะมาอะฮ์ บางท่านก็ได้ร่วมใช้ชีวิตกับท่านในรั้วสถาบันอัลมันศูร ณ นครแบกแดด

ในสามช่วงที่กล่าวมาแล้วเป็นบทเรียนที่ยิ่งใหญ่ของท่านอิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัซซะรีญ กว่าที่จะพบกับสังฆกรรมที่ถูกต้อง ท่านได้ดำเนินชีวิตที่ผิดพลาดมาหลายครั้ง จนกระทั่งมาพบกับครูบาอาจารย์สายอะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วะลญะมาอะฮ์ มองเห็นความถูกต้องและจุดเปลี่ยนเพื่อเชิดชูศาสนาของอัลลอฮ์ ﷻ ท่านจึงเก็บเกี่ยวความรู้และวิชาการทั้งด้านที่มีหลักการทางตัวบทและการใช้สติปัญญา เพราะสงครามด้านวิชาการจำเป็นที่จะต้องเก็บเกี่ยวอาวุธแห่งวิชาการ เพื่อนำไปพัฒนาสังคมในหลายๆ ด้านด้วยกัน

สภาพสังคม

ในสมัยอะบู อัลหะสัน อัลอัซซะรีญพบว่า สังคมเกิดการแตกแยกเป็นกลุ่มๆ ในเรื่องอะกีดะฮ์ดังนี้

1. กลุ่มชาวอัลหะดีษ กลุ่มนี้มีการเรียกร้องให้ติดยึดกับหลักฐานที่มาจากอัลกุรอานและอัลหะดีษ หักห้ามแนวคิดที่ใช้สติปัญญาเหนือหลักฐาน พร้อมกับให้ความสำคัญกับการสืบสายรายงานอัลหะดีษค้นคว้าตัวบทและความหมายที่ถูกต้อง แนวคิดของกลุ่มนี้มุ่งให้ความสำคัญกับการสืบสายรายงานมากกว่าการตีความโดยใช้หลักสติปัญญาหรือคล้อยตามอย่างหลับหูหลับตาขาดการวินิจฉัย

2. กลุ่มมุฮ์ตะซิละฮ์กลุ่มนี้เรียกร้องไปสู่แนวคิดปรัชญา และอาศัยการใช้สติปัญญาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตทุกประการ และปลดแอกจากข้อบังคับของศาสนาที่มาจากอัลลอฮ์ ﷻ และเราะฮ์ลุส (‘Ahmad ‘Āmīn, n.d. : 1/41) แนวคิดนี้มุ่งทำลายหลักการศาสนาโดยการวางแผนบิดเบือนหลักการศาสนา มีอิสระทางความคิด และมีความเข้มแข็งด้วยการพึ่งพาอำนาจทางการเมืองซึ่งสะดวกในการบังคับใช้

3. กลุ่มอัลเกาะรอมีญะฮ์กลุ่มนี้ถูกเรียกอีกชื่อว่าอัลบาฏินียะฮ์ (เวทมนตร์) บริโศคแนวคิดของกลุ่มอัล มุละหิดีน (กลุ่มที่ไม่นับถืออัลลอฮ์ ﷻ เป็นพระเจ้า) (‘Abi ‘Abdillāh, n.d. : 70) แนวทางของกลุ่มนี้มีเจตนาเพื่อปฏิเสธหลักการอิสลาม ใช้เวทมนตร์คาถาเพื่อการทำลาย หลอกหลวงมนุษย์ด้วยการแสดงตนเป็นคนที่มีความรู้ จริยธรรม เครื่องครัดศาสนา ละทิ้งคุณงาม มีบุคลิกสมณะ ห่างไกลจากกามารมณ์ มีการรับผิตชอบ กำชับการดี แต่ในทางกลับกันกลุ่มนี้มีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มที่มีความเชื่อว่าการทำอิบาดะฮ์นั้นเป็นเรื่องไร้สาระ

พัฒนาการการฟื้นฟูอิสลาม

ด้านอะกิดะฮ์

อิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัซหะรียฺได้ฟื้นฟูให้กลับไปสู่การยึดมั่นตามแนวอะกิดะฮ์อะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วะลญะมาอะฮ์ที่แท้จริง บนพื้นฐานของอัลกุรอานและอัลสุนนะฮ์ดังกล่าวของท่านที่ว่า“...หากมีคำถามว่า ทำไมพวกท่านจึงปฏิเสธกลุ่มมูตะซีละฮ์ ญะฮ์มียะฮ์ หารุรียะฮ์ กอตะรียะฮ์อัรรรอฟีฎะฮ์และอัลมูรญิอะฮ์ จงประกาศว่า เรายึดมั่นตามอัลกุรอานและอัลสุนนะฮ์ รับสายรายงานมาจากบรรดาเศาะหาบะฮ์ ตาบีอิน ตาบีอิตตาบีอิน และอุละมาอ์หะดีษ อาทิ “อิมามอะหมัด บุตร หันบัล” ที่พยายามฟื้นฟูอิสลาม และห้ามปรามกลุ่มที่อุตริกรรมศาสนา ...” (‘Abu al-Hasan al-‘Ash‘ariy, n.d. : 8-9) การฟื้นฟูอะกิดะฮ์อิสลามของท่านเกิดขึ้นหลังจากท่านได้ปฏิบัติตามแนวทาง อะกิดะฮ์มูตะซีละฮ์ ที่สำคัญมีดังนี้

1. ท่านให้การยอมรับคุณลักษณะของอัลลอฮ์ ﷻ อย่างสมบูรณ์ทุกประการตามที่พระองค์ได้ตรัสไว้ในอัลกุรอานและท่านเราะสูลุลลอฮ์ ﷺ กล่าวไว้ในหะดีษ ไม่มีการตีความที่ผิดเพี้ยนไปจากชาวสะลัฟ เช่น ทรงสถิตบนบัลลังก์ (ฎอฮา อายะฮ์: 5) พระพักตร์ของพระองค์ (อิรเราะหฺมาน อายะฮ์: 27) ทรงมีสองพระหัตถ์ (อัลมาอิดะฮ์ อายะฮ์ : 64) เป็นต้น ท่านให้การยอมรับในคุณลักษณะเหล่านี้ ยึดมั่นอย่างแน่นแฟ้นพร้อมกับเชิญชวนไปสู่อะกิดะฮ์ที่ถูกต้อง ท่านอธิบายว่า “การสถิตเหนือบัลลังก์ของอัลลอฮ์ ﷻ เป็นการสถิตที่คู่ควรต่ออัลลอฮ์ ﷻ บัลลังก์ของพระองค์อยู่บนฟ้า เมื่อจะขอพรต่ออัลลอฮ์ ﷻ ก็จงยกมือขึ้นสู่ฟากฟ้า เพราะอัลลอฮ์ ﷻ อยู่บนบัลลังก์ในฟากฟ้า”(‘Abū al-Hasan al-‘Ash‘ariy, n.d. : 34) การฟื้นฟูคุณลักษณะดังกล่าวตรงตามแนวอะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วะลญะมาอะฮ์โดยท่านมองว่าการตีความของมูตะซีละฮ์เป็นความหมายแฝง ไม่มีหลักฐานมายืนยัน เพราะกะลามุลลอฮ์นั้นให้ความหมายโดยตรง นอกจากจะต้องมีหลักฐานมายืนยันการเปลี่ยนความหมายคุณลักษณะของอัลลอฮ์ ﷻ หากไม่มีหลักฐานจะต้องยึดตามความหมายโดยตรงพร้อมกับปฏิเสธความเสมอเหมือนคุณลักษณะดังกล่าวกับคุณลักษณะของมนุษย์

2. สืบทอดการเป็นเคาะลีฟะฮ์ ท่านได้มีความเห็นว่าการสืบทอดเป็นเคาะลีฟะฮ์อิสลามมีอยู่สี่ท่านด้วยกันตามลำดับ เช่น “อะบูบักร์ อัศศิดดีก” “ท่านอุมัร บุตร คอฎฏอบ” “ท่านอุษมาน บุตร อัฟฟาน” และ “ท่านอะลี บุตร อะบีฏอลิบ” (‘Abū al-Hasan al-‘Ash‘ariy, n.d. : 71) ท่านฟื้นฟูความเชื่อเกี่ยวกับการสืบทอดเคาะลีฟะฮ์ทั้งสี่ในขณะที่มีกลุ่มอัรรรอฟีฎะฮ์จากกลุ่มชีอะฮ์ปฏิเสธการสืบทอดเคาะลีฟะฮ์ทั้งสามเว้นแต่ท่านอะลี บุตร อะบีฏอลิบที่คู่ควรจะเป็นเคาะลีฟะฮ์แทนหลังจากท่านนบีมุหัมมัด ﷺ เสียชีวิต

ด้านวิชาการ การฟื้นฟูด้านวิชาการมีดังนี้

1. การประพันธ์ตำรา อิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัซหะรียฺ ไม่เพียงแต่เป็นนักอ่านเท่านั้น แต่ท่านยังเป็นนักเขียนที่มีผลงานนิพนธ์เป็นจำนวนมากถึง 300 กว่าชิ้น ผลงานที่อธิบายถึงการปกป้องอะกิดะฮ์อะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วะลญะมาอะฮ์ การโต้แย้งกับกลุ่มมูตะซีละฮ์และมัซฮับต่าง ๆ กลุ่มธรรมชาตินิยม กลุ่มสภาวะนิยม กลุ่มยะฮูดีย์ นัศรอญียะฮ์ มะญลียะฮ์และพราหมณ์ (‘Abū al-Hasan al-Nadwiyy, 2000: 1/117) ในช่วงสุดท้ายของชีวิตได้ประพันธ์งานเขียนที่กลับสู่แนวอะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วะลญะมาอะฮ์ เป็นหนังสือที่มีนามว่า “อัลอิบานะฮ์ อัน อุศูล อัศศิยานะฮ์” หนังสือเล่มนี้อธิบายถึงจุดยืนสุดท้ายในเรื่องอะกิดะฮ์อิสลาม ท่านได้อธิบายถึงคุณลักษณะของอัลลอฮ์ ﷻ ในความหมายที่ถูกต้อง ระบุบียะฮ์ของอัลลอฮ์ ﷻ อัลกุรอานที่ไม่ใช่แค่คัมภีร์และหลักการศรัทธาอื่น ๆ ด้วยการอ้างอิงที่มาจากอัลกุรอานและอัลสุนนะฮ์ ท่านเขียนหนังสือเล่มนี้แสดงถึงความเป็นอุละมาอ์ที่รับผิดชอบเชิงวิชาการ ถึงแม้ว่าจะกระทบและขัดแย้งกับงานเขียนอื่น ๆ ก็ตาม

2. การสอนหนังสือ ท่านทำการฟื้นฟูโดยการสั่งสอนและเชิญชวนให้ยึดมั่นตามแนวทางอะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วัลญะมาอะฮ์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องอะกีดะฮ์ ให้ละเว้นทุกแนวทางที่ขัดแย้ง เช่น แนวทางมุอะชะฮิละฮ์ มุรญอะฮ์ รอฟิฎะฮ์ อิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัชอะรีย (al-'Ālūsī, 1981 : 251) ประสบความสำเร็จในด้านการสอนโดยได้ผลผลิตศิษย์จำนวนมากและเป็นบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถทางวิชาการเป็นอย่างดี อาทิ “อะบูอับดุลลาฮ์ บุตร มุญาฮิด อัลบะเศาะรีย” “อะบู อัลหะสัน อัลบะฮิสิย อัลบะเศาะรีย” “อะบู อัลหะสัน อัลอะชีซ” เป็นต้น

3. การโต้แย้งเรื่องราวอะกีดะฮ์อิสลามมียะฮ์ เมื่อมีการสงสัยและไม่มีมติร่วม จึงเป็นเหตุทำให้มีการโต้แย้งเพื่อหาข้อยุติความขัดแย้ง หลังจากท่านเกิดการสงสัยในหลักการศรัทธาของกลุ่มมุอะชะฮิละฮ์ ท่านได้โต้แย้งกับอาจารย์ของท่าน คืออะบูอะลี อัลญุบายอีย (‘Ahmad ‘Āmīn, n.d. : 4/769) ดังเรื่องราวต่อไปนี้ อิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัชอะรียได้ถามอะบู อะลี ว่า ท่านได้มีความเห็นอย่างไรในบุคคลสามจำพวก คือ มุมิน กาฟิร และเด็กที่ไม่บรรลุนิติภาวะ

ท่านญุบายอียตอบว่า สำหรับมุมินนั้นเขา คือ กลุ่มที่มีระดับที่สูงส่ง กาฟิรนั้น คือ กลุ่มที่ต่ำทราม และเด็ก ๆ นั้น คือ กลุ่มที่ปลอดภัย

อิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัชอะรียถามอีกว่า หากเด็ก ๆ มีความปรารถนาที่จะขึ้นสู่ระดับมุมินได้หรือไม่ ?

อัลญุบายอียตอบว่า ไม่ได้ เพราะมุมินนั้นเขามีระดับที่สูงส่งด้วยการทำงานที่เขาปฏิบัติตามอัลลอฮ์ ﷻ ท่านกล่าวต่อว่า หากเขากล่าวถามว่า การลดหย่อนการงานนั้นไม่ได้มาจากฉัน หากฉันมีอายุที่ยาวนานฉันจะปฏิบัติตนให้เหมือนกับกลุ่มมุมิน

อัลญุบายอียกล่าวตอบว่า แน่อนอัลลอฮ์ ﷻ จะกล่าวกับเขาว่า ฉันรู้ดีหากท่านมีชีวิตอยู่ท่านก็เป็นคนที่ไม่ได้ดี และท่านก็โดนลงโทษ

ท่านกล่าวอีกว่า หากมีกาฟิรผู้หนึ่งกล่าวต่ออัลลอฮ์ ﷻ ว่า โอ้พระผู้อภิบาลของข้า พระองค์ทรงรู้ดีถึงถึงสภาพของเขาเสมือนพระองค์ทรงรู้ดีถึงสภาพของข้า ทำไมพระองค์ถึงไม่รักษาประโยชน์ของข้าด้วยเหล่า?...”

การโต้แย้งดังกล่าวทำให้อัลญุบายอียไม่พอใจ เป็นการโต้แย้งขั้นพื้นฐานในประเด็นที่ว่า “วาญิบสำหรับอัลลอฮ์ ﷻ ที่จะต้องรักษาประโยชน์ของบ่าว” ขัดแย้งกับแนวทางของชาวอะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วัลญะมาอะฮ์ ที่ว่า “อัลลอฮ์ ﷻ ทรงปรารถนาในการกำหนดความดีความชั่วและรักษาประโยชน์บ่าวของพระองค์ด้วยการให้มีความพยายามและมีทางเลือกที่สวยงาม”

ด้านสังคม การฟื้นฟูด้านสังคมมีดังนี้

1. ปลุกฝังอะกีดะฮ์อิสลาม ท่านได้เริ่มการฟื้นฟูสังคมของท่านโดยการดักเตือนบรรดาอุละมาฮ์หะดีษ และ อุละมาฮ์ฟิกฮ์ในการปกป้องอะกีดะฮ์อิสลาม และหลักศาสนาที่เที่ยงธรรม ตามแนวทางอะฮ์ลิสสุนนะฮ์วัลญะมาอะฮ์ ท่านได้มองว่าอะกีดะฮ์ที่ผิดนั้นเป็นบ่อเกิดของความลับสน วุ่นวาย และระส่ำระสาย เป็นผลกระทบต่อการเมืองการปกครอง เป็นเหตุให้ผู้นำไม่ซื่อตรง ไม่มีลัจจะในคำพูด และโกงกินบ้านเมือง ทำให้ประชาชนไร้ซึ่งที่พึ่ง เมื่อผู้นำบ้านเมืองเปลี่ยนอะกีดะฮ์ และวิถีคิด แน่แท้ความสงบสุขย่อมเข้ามามีบทบาทอีกครั้งหนึ่ง

2. ปราบผู้ที่กระทำการอุตริกรรมทางศาสนา ท่านได้ฟื้นฟูสังคมให้ทั้งแนวคิดการบิดเบือนอิสลาม จึงเห็นควรที่จะต้องออกห่างจากกลุ่มอุตริกรรมต่าง ๆ ถึงแม้ว่าจะนั่งร่วมวงสนทนาด้วยกันก็ตาม (‘Abd al-

‘Azīz, n.d. : 10/ 16) เพราะอันตรายจะเกิดขึ้นกับสังคม ยิ่งไปกว่านั้นท่านได้ตระหนักถึงการให้สลามต่อพวกเขาเสมือนการให้สลามกับพวกยิว แต่ถ้าหากกลุ่มที่ทำบิดอะฮ์โดยที่ไม่ได้ชักจูงผู้อื่นให้กระทำตาม จงให้สลามแก่เขาเสมือนกับบรรดามุนาฟิกในสมัยท่านนบีมุหัมมัด ﷺ กลุ่มที่ท่านมีความกลัวมากที่สุด คือกลุ่มมุอตะซิละฮ์ และกลุ่มมุญลิมะฮ์ ความเชื่อของคนกลุ่มนี้เป็นปัญหาต่อสังคมในภาพรวม จึงทำให้ท่านต้องตำหนิพวกเขาด้วยการอธิบายถึงหลักความเชื่อที่ผิดเพี้ยน

3. ส่งเสริมให้มีคุณลักษณะอะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วัลญะมาอะฮ์ หลังจากท่านกลับมาสู่แนวทางอะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วัลญะมาอะฮ์ ท่านพยายามทำความเข้าใจกับสังคมให้รู้จักคุณลักษณะของชาวอะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วัลญะมาอะฮ์(‘Abd al-‘Azīz, n.d. : 17/ 10) ท่านฟื้นฟูให้สังคมกลับสู่การใช้ชีวิตด้วยคุณลักษณะชาวอะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วัลญะมาอะฮ์ที่หลอมชีวิตด้วยกับอัลกุรอาน อัลหะดีษ และร่องรอยของอูละมาอ์ในอดีต พร้อมกันนั้นจำเป็นที่จะต้องศึกษาและทำความเข้าใจกับวิชาการฟิกฮ์ มีบุคลิกภาพที่มีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีมารยาทที่งดงาม ส่งเสริมการทำความดี ยับยั้งการงานที่ชั่ว ทั้งการงานที่เหลวไหลที่มาจากการนิทา และใส่ร้ายป้ายสี เพราะเป็นเหตุให้สังคมมุสลิมตกต่ำ

4. เผยแผ่แนวคิดอัลอัชชะรีฟ หลังจากท่านได้เสียชีวิตลงไม่นานกลุ่มมุอตะซิละฮ์เริ่มที่มีอำนาจกลับมาอีกครั้งหนึ่งในสมัยบะนิบะอียะฮ์ แต่ทว่ามิผู้รู้ท่านหนึ่ง มีนามว่า อะบูบักร์ อัลบะกิลลานียได้ยื่นหยัดบนอัสนุนะฮ์ ได้ตอบกับกลุ่มมุอตะซิละฮ์ด้วยหลักฐาน จนกระทั่งแนวคิดอัลอัชชะรีฟได้ซึมซาบเข้าสู่ทวีปแอฟริกา เป็นแนวทางที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานอัสนุนะฮ์ และอะบูบักร์ อัลบะกิลลานียได้จัดส่งท่านอะบู อับดุลลอฮ์ อัลอัชดีไปยังเมืองซีเรีย หลังจากนั้นเข้าสู่เมือง กัยเราะวาน และเมืองมัชรบ มีบรรดาอูละมาอ์จำนวนมากให้ความร่วมมือในการเรียกร้องของท่าน (Mustafā, n.d. : 58) ในช่วงเวลาต่อมาบรรดาอุกตัยบ์และกลุ่มส่งเสริมแนวคิดของท่านกระจายเข้าสู่เมืองอิรัก เมือง คูรอซาน และทุก ๆ เมืองที่มีมุสลิม เผยแผ่อะกิดะฮ์อะฮ์ลิสสุนนะฮ์วัลญะมาอะฮ์

อภิปรายผล

อิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัชชะรีฟนับว่าเป็นอูละมาอ์นักฟื้นฟูอิสลามที่ครบสมบูรณ์ในการดำเนินชีวิต ท่านได้ผ่านการเรียนรู้มาจากกลุ่มที่หลงทางสู่กลุ่มที่ถูกต้องเป็นเวลาถึงสามช่วงด้วยกัน กว่าจะพบกับสัจธรรม ท่านได้ลองผิดลองถูกกันมาหลายครั้งจนกระทั่งมาพบกับครูบาอาจารย์สายอะฮ์ลิสสุนนะฮ์ วัลญะมาอะฮ์ เล็งเห็นจุดเปลี่ยนเพื่อเชิดชูศาสนาของอัลลอฮ์ ﷻ ท่านจึงเก็บเกี่ยวความรู้และวิชาการทั้งด้านที่มีหลักการทางตัวบทและการใช้สติปัญญา เพราะสงครามด้านวิชาการจำเป็นที่จะต้องเก็บเกี่ยวอาวุธทางปัญญา การผันแปรตัวเองสู่สัจธรรมของท่านจากกลุ่มนอกรีตเป็นการประกาศถึงจุดยืนของอูละมาอ์ผู้ทรงธรรม ท่านมองว่าการเปลี่ยนแปลงสู่แนวทางที่ถูกต้องต้องเริ่มจากการเปลี่ยนแปลงตัวเองเป็นอันดับแรกแล้วอัลลอฮ์ ﷻ จะเปลี่ยนแปลงทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัวท่าน ความเชื่อมั่นเช่นนี้สอดคล้องกับอัลกุรอานความว่า “แท้จริงอัลลอฮ์ ﷻ จะมีทรงเปลี่ยนแปลงสภาพของชนกลุ่มใด จนกว่าพวกเขาจะเปลี่ยนแปลงสภาพของพวกเขาเอง” (สุเราะฮ์ฮัจญ์ 11) ฮะซันตุลลอฮ์ แสดงให้เห็นว่าบุคคลหรือสังคมใดที่เปลี่ยนสภาพจากความชั่วสู่ความดีหรือความดีสู่ความชั่วขึ้นอยู่กับ การเปลี่ยนแปลงสภาพของบุคคลหรือสังคมนั้น

จากสภาพสังคมในสมัยของอิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัชชะรีฟ แบ่งออกเป็นหลาย ๆ กลุ่มด้วยกัน อาทิ กลุ่มชาวอัลหะดีษ มุอตะซิละฮ์ และกลุ่มฮัรอะรอมีญะฮ์ กลุ่มดังกล่าวมีเจตนารายต่ออะกิดะฮ์อิสลามอันบริสุทธิ์ ยุยงให้สังคมแตกแยกเป็นกลุ่ม ๆ ออกจากการยึดมั่นตามอัลกุรอานและสุนนะฮ์ เป็นแนวทางที่ขัดแย้ง

กับแนวทางอะฮ์ลุลสุนนะฮ์ วัลญะมาอะฮ์ ท่านเล็งเห็นถึงความตกต่ำของสังคมที่หลงใหล และไม่ได้อยู่ในกรอบของอะกีดะฮ์อิสลามที่ถูกต้อง ท่านจึงฟื้นฟูสังคมให้กลับสู่หลักอะกีดะฮ์ที่ถูกต้องตามแนวทางของอะฮ์ลุลสุนนะฮ์ วัลญะมาอะฮ์ การฟื้นฟูเช่นนี้สอดคล้องกับอัลกุรอานความว่า “และแท้จริงนี่คือทางของข้าที่เที่ยงตรง พวกเจ้าจงปฏิบัติตามมันเถิด และอย่าปฏิบัติตามหลายทาง เพราะมันจะทำให้พวกเจ้าแตกออกไปจากทางของพระองค์ นั่นแหละที่พระองค์ได้สั่งเสียไว้แก่พวกเจ้า เพื่อว่าพวกเจ้าจะยำเกรง”(สุเราะฮ์อัลอันอาม อายะฮ์ : 153) หนทางที่หลากหลายเป็นหนทางที่ไม่ถูกต้องจากยะฮูดียะ นะศอรอฮ์ มะญลียะฮ์ และบรรดาผู้อุตริกรรมทางศาสนา อัลลอฮ์ ﷻ ไม่อนุญาตให้ตามกลุ่มดังกล่าวเพราะเป็นการทำลายความเป็นอิสลามที่มาจากพระองค์

แนวทางการฟื้นฟูอิสลามของอิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัชชะรีย์ในเรื่องอะกีดะฮ์ คือแนวทางสายกลาง โดยให้ยึดแนวทางอะฮ์ลุลสุนนะฮ์ วัลญะมาอะฮ์ ยืนยันเรื่องการให้เอกภาพต่ออัลลอฮ์ ﷻ และคุณลักษณะของพระองค์โดยไม่สุดโต่ง ตีความ ตัดทอน และเปรียบเทียบเสมือนแนวทางของมุตะชีละฮ์และกลุ่มนอกรีต กลุ่มเหล่านี้ตีความคุณลักษณะของอัลลอฮ์ ﷻ ออกจากตัวบทอัลกุรอานและอัลหะดีษ และบางครั้งมีการตัดทอนออกจากความหมายที่แท้จริง ความรู้สึกผิดทำให้อิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัชชะรีย์ ผันตัวเองกลับสู่ความเชื่อตามแนวทางอะกีดะฮ์ของชาวอะฮ์ลุลสุนนะฮ์ วัลญะมาอะฮ์หลังจากที่หลงใหลอยู่กับอะกีดะฮ์ที่ไม่ถูกต้อง เป็นการฟื้นฟูให้กลับสู่หลักอะกีดะฮ์ที่บริสุทธิ์มีมาตั้งแต่ท่านนบีมุหัมมัด ﷺ เคาะหะบะฮ์ ตะบียีน และผู้ที่เจริญรอยตามแนวทางสะลัฟ เพราะการบิดเบือนอะกีดะฮ์อิสลามเป็นงานที่น่าตำหนิยิ่งในทัศนะของอิสลามดังอัลกุรอานความว่า “ส่วนบรรดาผู้ที่หัวใจของพวกเขามีการเอนเอียงออกจากความจริงนั้น เขาจะติดตามข้อความที่เป็นนัย ทั้งนี้ เพื่อแสวงหาความวุ่นวาย และเพื่อแสวงหาการตีความในโองการนั้น และไม่มีใครรู้ในการตีความโองการนั้นได้นอกจากอัลลอฮ์ ﷻ และบรรดาผู้ที่มั่นคงในความรู้เท่านั้น โดยที่พวกเขา กล่าวว่า พวกเราศรัทธาต่อโองการนั้น ทั้งหมดนั้นมาจากที่ที่ของพระผู้เป็นเจ้าทั้งสิ้น และไม่มีใครที่จะได้รับการดัดเตือนนอกจากผู้ที่มีสติปัญญานั้น”(สุเราะฮ์ฮุ้ด อายะฮ์ : 7) อายะฮ์ดังกล่าวระบุถึงการตำหนิผู้ที่แสวงหาความนัยของอายะฮ์ เพื่อก่อความวุ่นวาย และการตีความออกจากจุดประสงค์ของอัลลอฮ์ ﷻ ซึ่งเป็นสาเหตุของการแตกแยก หลงทางและเปี่ยงเบนจากแนวทางอะฮ์ลุลสุนนะฮ์ วัลญะมาอะฮ์

การฟื้นฟูของอิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัชชะรีย์ในลักษณะดังกล่าวเป็นไปในทางที่ดี เพราะหากไม่มีการฟื้นฟูสังคมให้กลับสู่หลักอะกีดะฮ์ที่บริสุทธิ์ สังคมจำต้องตกอยู่บนสภาวะการณ์ที่เลวร้าย ไร้ซึ่งคุณธรรม จริยธรรม ขาดความสัมพันธ์กับสารนัมของอัลลอฮ์ ﷻ และเราะฮ์ลุล อะกีดะฮ์ คือพื้นฐานหลักของการดำเนินชีวิตมุสลิม เป็นรากฐานที่จะต้องรับการปลูกสร้างอามัลอิบาดะฮ์ หากรากฐานไม่มั่นคง แม้บนอาคารก่อสร้างก็จะล้มเหลว และพังทลายในที่สุด ฉะนั้นอิสลามให้ความสำคัญในเรียนรู้อะกีดะฮ์เป็นประการต้น ๆ ของศาสนา หลังจากนั้นเริ่มเรียนเกี่ยวกับข้อปลีกย่อย เช่น การละหมาด ซะกาต ถือศีลอด และประกอบพิธีหัจญ์ และประการปลีกย่อยอื่น ๆ ที่เป็นส่วนประกอบทางศาสนา การฟื้นฟูด้านวิชาการก็เช่นเดียวกัน ท่านได้ให้ความสำคัญไม่น้อยกว่าการฟื้นฟูหลักอะกีดะฮ์ ท่านได้ตระหนักการถ่ายทอดวิชาความรู้ ไม่ว่าจะเป็นการสอน การประพันธ์ และการโต้แย้ง ล้วนแล้วเป็นวิธีการฟื้นฟูของท่านเชิงวิชาการ การสอนและการแต่งตำราของท่านกลับสู่เรื่องราวอะกีดะฮ์เกือบทั้งหมด นอกจากบางข้อเขียนที่ท่านกล่าวถึงข้อปลีกย่อยทางฟิกฮ์ และอื่น ๆ และสำหรับการฟื้นฟูด้านสังคมของท่าน ท่านจะเน้นการฟื้นฟูแบบหาข้อบกพร่องแล้วนำมาแก้ปัญห ท่านได้พบว่าสังคมกำลังมกมายกับการตั้งภาคีต่ออัลลอฮ์ ﷻ ในรูปแบบต่าง ๆ ท่านจึงนำมาวิเคราะห์เพื่อหาข้อสรุปว่าจะแก้ปัญหายังไง เมื่อหาข้อสรุปได้แล้วท่านจึงนำมาฟื้นฟูด้วยการเริ่มจากการปลูกฝังเรื่องอะกีดะฮ์เวลาต่อมาทำการห้ามปรามจากการกระทำดังกล่าวด้วยการดัดเตือนสู่ความดีและยับยั้งความชั่ว

สรุปผล

อิมามอะบู อัลหะสัน อัลอัซหะรียฺลีบเชื้อสายและวงศ์ตระกูลมาจากท่านอะบูมุসা อัลอัซหะรียฺ อัลยะมานียฺ อัลบะเศาะรียฺเป็นเคาะหาบะฮ์ของท่านนบีมุหัมมัด ﷺ ท่านได้ทุ่มเทในการศึกษาหาความรู้จนกลายเป็นผู้รู้ที่เป็นอัจฉริยะด้านปรัชญา โดยเฉพาะสาขาวิชาตรรกวิทยา และสาขาวิชาอื่น ๆ สภาพสังคมในสมัยท่านเป็นสังคมที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งทางแนวคิด มนุษย์แตกออกเป็นพรรคเป็นพวก ต่างกลุ่มต่างมีสำนักคิดที่ตัวเองสังกัด และพัฒนาการการฟื้นฟูอิสลามประกอบด้วยสามพัฒนาการด้วยกัน หนึ่งในด้านอะกิดะฮ์อิสลามมียะฮ์ท่านได้นำเสนอให้มนุษย์ทุกคนกลับสู่หลักความเชื่อเดิมที่ตรงกับความจริงของท่านนบีมุหัมมัด ﷺ และบรรดาเคาะหาบะฮ์ ซึ่งเป็นความเชื่อที่มาจากอัลกุรอานและอัลหะดีษ ไม่ว่าในเรื่องพระนามและคุณลักษณะของอัลลอฮ์ ﷻ และท่านอธิบายคุณลักษณะของอัลลอฮ์ ﷻ ตามการอธิบายของอัลลอฮ์ ﷻ และเราะซูลโดยไม่มีการตีความ ตัดทอน และเปรียบเทียบใด ๆ ทั้งสิ้น สอง ด้านวิชาการ ท่านได้เอาจริงเอาจังในเรื่องวิชาการโดยเฉพาะวิชาการด้านอะกิดะฮ์อิสลาม ไม่ว่าจะเป็นการเรียนการสอน การประพันธ์ และการโต้แย้งเชิงวิชาการ สาม ด้านสังคม ท่านเริ่มที่จะเปลี่ยนสังคมด้วยวิธีการถ่ายทอดวิชาความรู้ ประกันคุณค่าของชีวิตด้วยหลักคุณธรรม จริยธรรม เปลี่ยนแนวคิดของผู้คนที่อยู่ในระดับต่าง ๆ ด้วยหลักอะกิดะฮ์ที่ถูกต้องตามบัญญัติอิสลาม เมื่อผู้คนเปลี่ยนแปลงแนวคิด บ้านเมืองก็ย่อมที่เจริญไปตาม ๆ กัน

ข้อเสนอแนะวิจัย

1. ศึกษาพัฒนาการการฟื้นฟูอิสลามของบรรดานักฟื้นฟูอิสลามร่วมสมัย
2. ศึกษาพัฒนาการการฟื้นฟูอิสลามของบรรดาอิมามทั้ง 4 มัซฮับ ด้านวิชาการฟิกฮ์

บรรณานุกรม

- ‘Abd al-Qādir, Muhammad al-Husayn. 2010. *al-‘Imām ‘Ahl al-Haq ‘Abū al-Hasan al-‘Ash‘ariy*. Dimashq : al-Mashriq al-Kitāb.
- ‘Ahmad ‘Āmīn, n.d. *Zahr al-‘Islām*. al-Qāhirah : Kalimat al-‘Arabiyah li al-Tarjumahwa al-Nushr.
- ‘Abi ‘Abdillāh, Sālih ‘Ibn Muqbal. n.d. *al-‘Imām al-‘Ash‘ariy Hayātuhūwa ‘Atwāruhū al-‘Aqdīyah*. S.I. : Dār al-Faḍīlah.
- Abū al-Hasan al-Nadwī, 2000. *Rijāl al-Fikr wa al-Da‘wah*. al-Sa‘ūdīy : Maktabat Nisar al-Mustafā.
- Humudah, Garābah. 1973. *‘Abū al-Hasan al-‘Ash‘ariy*. al-Qāhirah : al-Maktabat Muhammad Qutub.
- Mustafā Ibn, ‘Abd al-Rahmān Ibn ‘Abdillāh. n.d. *‘Aqīdat al-‘Imām al-Sh‘ariy Madhhab al-Sawād al-‘A‘zamīn al-Muslimīn fi al-‘Usūl*. Yaman : Dār al-‘Usūl.